

Stepanenko, M. 1979. *U 100-richchia narodzhennia Symona Petliury — prezidenta Ukrainскоi Narodnoi Respubliki* [At the 100th Anniversary of the Birth of Simon Petliura — President of the Ukrainian People's Republic]. Zb. statei i dopovidei. Vashynhton — Filadelfia: Ukraina. 74 s. [In Ukrainian]

Tokarzhevskiy-Karashevych, Ya. 1931. *Symon Petliura v Paryzhi* [Simon Petliura in Paris]. Paryzh: Tryzub. Ch. 20–21. [In Ukrainian]

Udovychenko, O. 1936. *Liudyna hlybokoi viry* [Man of Profound Faith]. Hurtuimosia (Neperiodychnyi zhurnal). Ch. 1–2. S. 21–23. [In Ukrainian]

Shapoval, M. 1929. *Pro smert Petliury* [About the death of Petliura]. Skrenton: Kalendar Ukrainskoho Robitnychoho Soiuzu. S. 46–79. [In Ukrainian]

Yakovlieva, L. 1994. *Prazki arkhivy v Kyievi* [Prague Archives in Kyiv]. *Pam'iatky Ukrainy*. Ch. 3–6. [In Ukrainian]

УДК 94(477)[305-055.2]-044.7«1917»

DOI: 10.20535/2307-5244.49.2019.189568

О. В. Лабур

ORCID 0000-0003-0194-0419

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

O. Labur

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

«ВІКНО МОЖЛИВОСТЕЙ?»:

**ГЕНДЕРНА СИТУАЦІЯ НА ХВИЛІ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ З ЛЮТОГО 1917 Р. В УКРАЇНІ**

*«Window of Opportunities?» Gender in the Wake
of the February Revolution's Policy in the 1917's Ukraine*

Статтю присвячено гендерній ситуації в Україні, що склалася після революції в лютому 1917 р. в Петрограді. На основі гендерного підходу при дослідженні періодичних видань 1917 р. та поняття «вікно можливостей», простежено, як жінки оскаржували свої виборчі права та як складалася сприятлива ситуація для включення їх у виборчий процес на законній основі. Доведено, що надання виборчих прав жінкам сприяло зміні звичних гендерних моделей та створило нові зразки громадянської поведінки та професійної діяльності жінок.

Ключові слова: «вікно можливостей», виборчі права жінкам, гендерна нерівність, демократична революція, автоматизми повсякденності, жіночі оскарження, жіноча емансипація.

Despite the women's insufficient representation in Ukrainian political life, they still have achieved particular progress towards establishing equality. Nevertheless, the Soviet heritage retains a paternalistic vision of law regarding gender equality. Little is known about processes when women contested and won over previous discriminatory practices. In this article, I use the notion «window of opportunities» to study the gender status after the revolution in February of 1917. The main idea is to view this period as favorable for the law codification and political resolution of such socially pressing issue as the electoral rights for women.

Using the gender perspective in studying the periodicals of 1917, I establish the chronology of women's protests and appeals, analyze how effective those were, and trace connections with the ideas of democratic transformations. Viewing the status of the government after the revolution as temporary and transitional, I identify it as a less aggressive and «masculine» model of power. Within its framework, men as a group allow women as a group a right to express themselves and to satisfy their interests. Women were heard by the men, who were interested in redesigning society.

I provide evidence that the desire to acquire electoral rights, that women had been accumulating over a long time, inspired the feeling of an opportunity and radicalized women's demands. Solidarizing with each other, women stepped up as a single front and managed to achieve electoral rights. It is the aggregate of these phenomena that created the «window of opportunities», in which the electoral rights for women appeared socially and politically acceptable.

In the end, the formal (at first glance) inclusion of women into the process of elections had more profound consequences. Traditional gender models broke, and new gender patterns of women's civic stance and professional activities emerged. They extended the spectrum of gender behaviors and shifted the focus in political discussions. The political elites actively discussed the participation of marginal groups in state-building, as well as the extent to which various groups, including the proverbial «housewives,» could be engaged.

Further events of October-November of 1917 and rise of the Bolshevik government in Ukraine showed that «the frame of the window» could shift, the space of opportunities could be modified, narrowed by a class dimension. The notion of «emancipation» could transform into «alleviating the strains.» Feminist egalitarianism was replaced with the Party's paternalism. The gender setting progressed into a different set of rules and principles, aimed at engagement in mass production.

Keywords: «window of opportunities», women's suffrage, gender inequality, democratic revolution, everyday life routines, women's demands, women's emancipation.

В українське минуле 1917 р. увійшов як історична й революційна доба. Вперше утворилася українська державність, значно активізувався національний і демократичний рух, підвищилася національна активність насе-

лення. Але «наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції російської», — наголошував пізніше лідер української революції М. Грушевський (Грушевський, М. 2007, с. 111). Помітно на соціальну активність мешканців України вплинули революційні події, що відбулися в Петрограді в лютому 1917 р.

І хоча «Лютий» в Україну «прийшов по телеграфу» (Гопнер, С. 1927, с. 15), за висловом С. Гопнер — професійної революціонерки-більшовички з Катеринослава, рух, який він спричинив, дивував навіть очевидців тих подій, бо почалися численні та багатолюдні демонстрації, «сходки», зібрання. «Життя зупинилося: всі мітингували... безконечні мітинги, які виносили резолюції», — так описала ситуацію в березні 1917 р. відома історикня Н. Полонська-Василенко (Полонська-Василенко, Н. 1988, с. 121). Їй суголосні постійні повідомлення про мітинги та демонстрації в тогочасних київських ЗМІ. В потоці численних згадок що далі, то більше з'являлася інформація про жіночі мітинги, зібрання, резолюції. Очевидці докладно оповідали про резолюції, котрі висловили жінки, про перші демократичні самоназви («вільні громадянки» чи «звільнені громадянки»), демократичні та емансипаційні гасла жіночих зібрань¹, нову риторику й революційну поведінку.

«Дух свободи», що охопив суспільство після лютневих подій, асоціювався з великими надіями на прогресивні демократичні зміни, на покращення життя та добробуту, на звільнення від утисків. Суттєво він впливав і на розуміння гендерної справедливості, нову громадянську свідомість, нові прояви гендерованого «я». Жінки сприйняли ідеї демократії як довгоочікуваний шанс голосно заявити про свої громадянські вимоги, своє бажання стати рівноправними членами нового демократичного суспільства, в якому почувють усі раніше дискриміновані верстви суспільства.

Цілком справедливими вважаємо зауваження російської дослідниці А. Мітрофанової про те, що «гендерний аспект революції 1917 року» в лютому мав «свою особисту історію» і його некоректно обмежувати «контекстом традиційної шкали політичних партій ХХ століття» (Мітрофанова, А. 2018). Проте такий ракурс досліджень був пріоритетним у науковому пізнанні. В радянські часи він аналізувався в контексті більшовицького революційного руху (Тимченко, Ж. 1966; Тимченко, Ж. 1977; Тимченко, Ж. 1982), а в пострадянські — в річищі національно-визвольних перетворень (Миронець, Н. 1996; Петришина, Л. 2000). Єдиною, хто спробувала виділити цей революційний рік, як особливий у жіночій історії, залишається сучасна українська дослідниця О. Оніщенко. Жінкам 1917 р. авторка присвятила кандидатську дисертацію й низку наукових статей (Оніщенко, О. 2002; Оніщенко, О. 2002b; Оніщенко, О. 2008; Оніщенко, О. 2015; Оніщенко, О. 2016).

¹ Київська думка. № 80. 22 березня 1917. С. 2–3.

Але чимало питань залишилися малодослідженими (Орлова, Т. 2009; Орлова, Т. 2010), або й зовсім непомітними, особливо, враховуючи деякі зауваження очевидців тих подій. Зокрема, один із лідерів партії есерів у роки революції, дослідник російської революції й американський соціолог П. Сорокін у щоденнику полишив такий запис: «Коли майбутні історики почнуть шукати призвідників руської революції, то нехай вони не висувають будь-якої хитромудрої теорії. Руську революцію почали голодні жінки і діти, які вимагали хліба...» (Сорокін, П. 2015, с. 52). Тож, очевидно, жінки виступили агентами революційних подій на початку 1917 р. Одразу неодмінно виникає низка дослідницьких зацікавлень: 1) Чи закінчилася на цьому агентність жінок? Якщо «ні», то якою була гендерна ситуація після революції? 2) Наскільки перехід від революції до демократії враховував інтереси жінок? Чи оскаржували самі жінки в перехідну добу попередні дискримінаційні гендерні практики? 3) Чи можемо ми говорити, що жінки «відчули» свій «історичний час»? Чи було бажання сказати про свої інтереси? Чи існує межа в тому, що висловили жінки? Чи почули їхні голоси чоловіки-політики? Тож важливо, на наш погляд, акцентувати увагу дослідників не лише на моменті революції та участі в ній жінок, а й на післяреволюційній добі.

Виходячи з думки американського вченого Майкла С. Кіммела, що у ХХ ст. людство «невпинно рухалося до пом'якшення гендерної нерівності, усуваючи бар'єри на шляху жінок до всіх ділянок громадської сфери» (Кімвел, М. 2003, с. 410), спробуємо використати поняття «вікно можливостей» у контексті аналізу гендерної ситуації в післяреволюційний період. Це змінює фокус бачення з «традиційної шкали політичних рухів» (за А. Мітрофановою) до пошуків прихованої евентуальності, сприятливого клімату для можливого пом'якшення гендерної нерівності. Вдалиий досвід використання цього поняття знаходимо в зарубіжній історіографії при вивченні участі жінок в арабській весні (Ibnouf, F. Osman, 2013), збройних конфліктах та мирних переговорах у Бурунді, Македонії та Північній Ірландії (Anderson, M. J. 2016; Hughes, M. 2007), доступу жінок до спортивних звершень (Joyce K. 2010).

Іншим аргументом на користь використання цього поняття є влучний вислів британського політолога, професора українських студій Е. Вілсона, який зауважив, що «історія завжди вагітна різними можливостями» (Вілсон, Е. 2004, с. 10). Про шанси в історії говорить і сучасний український історик Я. Грицак, зауважуючи при цьому, що вони можуть бути доволі крихкими й нетривалими (Грицак, Я. 2011, с. 273). Тож, використовуючи цей гендерний фразеологізм, спробуємо з'ясувати: чи була історія після лютого 1917 р. «вагітна можливостями» для жінок інтегрувати свої гендерні інтереси в нормативні акти й суспільні практики? Основною джерельною базою стануть періодичні видання («Київська думка», «Воля народу»,

«Київський голос» та ін.) з березня по вересень 1917 р., а наскрізними елементами гендерного підходу стануть поняття «гендерна нерівність» та «гендерні відмінності». Для початку спробуємо знайти відповідь на такі запитання:

1. Чи могли жінки розглядати Лютневу революцію як «*idoneam causam*» (вдалий момент) для відстоювання своїх виборчих прав?
2. Як тогочасні політичні сили ставилися до вибореної виборчої рівноправності?
3. Чи відбувалося і як відбувалося порушення шаблону гендерно обумовленої поведінки?

Слушне зауваження щодо цього надала американська дослідниця Р. Ратшильд: «боротьба за жіночі права була важливою частиною політичного дискурсу в усіх частинах Російської імперії з 1905 по 1917 роки» (Ruthchild, R. 2010, р. 4). *По-перше*, активно діяли (більш давні чи новостворені) різноманітні жіночі ліберальні та радикальні групи. В одних ідеї рівноправності ставали самоназвами організацій (Ліга рівноправ'я, перейменована згодом на Всеросійський союз рівноправ'я жінок), в інших переважали ідеї взаємодопомоги жінок, що працюють. Уперше почалася масштабна мобілізація жіночих організацій для об'єднання зусиль і підготовки за прикладом жіночих з'їздів Європи (Смоляр, Л. 1998, с. 185; Кобченко, К. 2012), де обговорювали політичну рівноправність жінок. *По-друге*, в 1905–1917 рр. друкувалося найбільше за дореволюційний період жіночих видань. За оцінками української дослідниці Л. Філіпенко, діяло близько 60 жіночих журналів, у яких «спостерігалось збільшення матеріалів з “жіночого питання”, зокрема жіночої освіти, праці, правового становища жінки» (Філіпенко, Л. 2011, с. 308, 310). *По-третьє*, на локальному рівні фіксувалися ініціативи з упровадження виборчих прав жінок. Про такі ініціативи на Сумському повітовому земському зібранні повідомила сучасна дослідниця Н. Лобко (Лобко, Н. 2016). І нарешті, *по-четверте*, активному входженню жінок до публічного життя сприяла і Перша світова війна (Оніщенко, О. 2015). Саме в ці роки набув популярності виступ депутата Державної думи, одного з видатних правознавців Російської імперії Л. Петражицького «Про жіноче рівноправ'я». Він обґрунтовував суспільно-політичну користь від прийняття виборчих прав жінок: «інтереси загального блага і культури вимагають від нас надати жінкам політичні, тобто суспільні права і обов'язки» (Петражицкий, Л. 1915, с. 16). Тож, на момент Лютневої революції суспільство було «наелектризоване» гендерними виборчими емоціями та ідеалами.

Чи могли жінки розглядати Лютневу революцію як «idoneam causam» (вдалий момент) для відстоювання своїх виборчих прав? Попередній досвід жіночого руху і постреволюційний демократичний «клімат змін» суттєво мобілізував жінок. Уже з середини березня в газеті «Київська думка» зафіксовано перші «зібрання громадянок м. Києва» в будинку Комерційного

інституту, які винесли резолюцію про потребу «повних прав жінок». Одночасно в будинку університету відбулося «багатотисячне зібрання домашньої прислуги», яке також ухвалило резолюції про свої соціальні права¹. Активізувалися й студентські сходки «фребеличок» та «жекулінок»². На ці повідомлення Н. Полонська-Василенко зреагувала зневажливо: «“Київська Думка” із захопленням вустами Чаговця, вихваляла революційні мітинги куховарок, які вимагали права користування роялями, гардеробами своїх господинь» (Полонська-Василенко, Н. 1988, с. 124). Але хоч би якими скептичними були слова авторки книги «Видатні жінки України» (Полонська-Василенко, Н. 1969), ці зібрання виявили значне бажання жінок усіх рівнів до змін у суспільстві, необхідної трансформації інституцій, структур, а особливо відносин, що перешкоджали гендерній рівності.

Одночасно пожвавили діяльність досвідчені активістки з Всеросійської ліги рівноправ'я жінок, Всеросійського товариства захисту жінок та ін. Згуртувалися і «новобраниці»: в жіночі громади об'єдналися курсистки на Вищих жіночих курсах, Загальний український жіночий союз організували учасниці національного руху з відозвою «До українського жіноцтва»³, хатні робітниці та сестри милосердя створювали професійні спілки. В Києві оголосили про скликання загального Жіночого суспільного зібрання⁴. «Об'єднавчий бум» охопив усіх мешканок міст без огляду на політичні кольори. Голосніше зазвучали нотки «немедля, от зараз потрібно скликати зібрання ... і пропонувати їм влаштувати клуби, де кожна може говорити запросто»⁵. Бажання висловитися й бути почутими набуло максимального корпоративного рівня: «ми повинні ... об'єднатися і заявити, що ми хочемо мати права на рівні із чоловіками»⁶. Від зібрання до зібрання відчуття історичності шансу ставало все очевиднішим: «тепер час все обдумати, бо другого такого часу не буде, бо чого не встановимо законом зараз, важко буде потім ввести в закон»⁷. Тож одразу після революції різко зросли кількість учасників жіночого активізму та рівень їх усвідомлення своєї корпоративної спільності, виразнішими й усвідомленішими ставали вимоги жінок щодо оскарження попередніх дискримінаційних практик.

Перехідний період до демократії сприяв формуванню серед жінок думки про можливий результативний діалог з «чоловічою» владою. Заяви й наполягання були настільки потужні й радикальні, що представники влади почали «роз'яснювати, що жінка може бути обрана» для початку в місцеві продовольчі комітети⁸. Ймовірно, саме такі перші поступки влади в березні 1917 р.

¹ Київська думка. № 72. 13 березня 1917. С. 2.

² Київська думка. № 80. 22 березня 1917. С. 2.

³ Нова рада. № 6. 2 квітня 1917. С. 2.

⁴ Київська думка. № 86. 22 березня 1917. С. 2.

⁵ Воля народу. № 11. 20 травня 1917. С. 3.

⁶ Воля народу. № 11. 20 травня 1917. С. 3–4.

⁷ Воля народу. № 4. 11 травня 1917. С. 2.

⁸ Київська думка. № 77. 18 березня 1917. С. 4.

стали практичним зачином «відкривання вікна можливостей». Але головною темою «діалогу» стали багатостраждальні виборчі права жінок: «такого права, щоб сказати, якого державного ладу хоче жінка, і щоб це слово прийняли до уваги»¹. Саме ця норма ідентифікувалася з жіночим рівноправ'ям, правом поряд із чоловіками брати активну участь у соціально-політичному житті, означала розкріпачення й дух свободи для «колишньої рабині»².

«Наполегливо вимагайте виборчих прав жінкам!», — підтримувала ззовні в телеграмі, надісланій Лізі рівноправності жінок Росії, Голова міжнародного союзу виборчих прав жінок з Нью-Йорка³. Отже, навіть західні феміністки розуміли тогочасну ситуацію як право «*saque potestatem*» (користування випадком, можливістю брати під контроль) для кардинальної й незворотної зміни виборчої гендерної нерівності. Історичність шансу стала настільки очевидною, що цілком логічними стали масштабні акції з оскарження свого виборчого безправ'я.

Кульмінаційними подіями стали «колосальна маніфестація жінок» у Петрограді 19 березня та Жіночий з'їзд у Москві 7–11 квітня 1917 р. За результатами 40-тисячної жіночої демонстрації комісар Тимчасового уряду Ф. Родічев заявив, що «питання про рівноправність жінок урядом буде вирішено»⁴. Увагу ж квітневого з'їзду було зосереджено навколо іншої вимоги — декрету про допуск жінок до виборів Установчих зборів. Жінки намагалися вирішити питання своєї участі у виборчій кампанії, можливої політичної солідарності й координації дій⁵. Результатом цих масових жіночих протестів стало прийняття виборчих прав жінок і включення їх у виборчий процес. «Бабуся російської революції», ключова фігура соціалістів-революціонерів, зокрема й в Україні, К. Брешко-Брешковська у вітанні про отримані права зауважувала: «з нашими словами та судженнями будуть рахуватися, брати до уваги»⁶. Ейфорія досягнутих прав наповнювалася довгоочікуваним присмаком «накінець-то!» та оптимістичними настановами «В добрий час, вільна громадянка!»⁷.

Але прикрою обставиною з'їзду став розкол між «буржуазками» й «робітницями». Суперечки показали глибокі ідеологічні розбіжності, тимчасовість жіночої корпоративності, призвели до обмеження потенціалу для значних змін, звуження можливостей гендерних інтеграцій, неповної реалізації своїх надбань. Проте відразу це не було зрозуміло. Певний час іще спрацьовував «ефект відлуння» позитивного вирішення жіночих оскаржень, особливо на локальному рівні. Показовим, на наш погляд, став страйк робіт-

¹ Воля народу. № 1. 31 березня 1917. С. 3.

² Воля народу. № 4. 11 травня 1917. С. 2.

³ Київська думка. № 72. 13 березня 1917. С. 3.

⁴ Київська думка. № 80. 22 березня 1917. С. 4.

⁵ Київська думка. № 94. 9 квітня 1917. С. 3.

⁶ Воля народу. № 11. 20 травня 1917. С. 4.

⁷ Воля народу. № 4. 11 травня 1917. С. 2.

ниць на фабриці панчіх у Полтаві. В кінці травня робітниці провели страйк про умови роботи й оплати, про встановлення 8-годинного робочого дня замість 10-годинного. Після довгих перемовин із власником фабрики, робітницям вдалося реалізувати більшість вимог¹. Прикметно, що в часовому просторі страйк відбувся паралельно з тим, що жінки оскаржували центральну вимогу про виборчі права. Це дає підстави визначити квітень — травень 1917 р. як період найбільшого відкриття «вікна можливостей», виявити його лавиноподібність від центрального до локального рівнів (Вороніна, М. 2009).

Отримана виборча рівноправність змінила розуміння громадянства. «Громадянки» постали легітимними агентами політичного життя, могли і стали обраними представницями державних інституцій, гласними та кандидатками міських дум². На законодавчому рівні жінки отримали статус «вільної людини» у «вільному суспільстві». Відтепер їхні електоральні права регулювала держава, вони ставали недоторканими й підлягали виконанню. Але практичне застосування виборчих прав мало пройти й затвердження на рівні різних політичних сил (партій, громадських об'єднань та громад), мали бути переглянуті дискримінаційні електоральні «автоматизми повсякденності та нормативні соціальні практики» (Мітрофанова, А. 2018), політичні цілі й завдання учасників виборчого процесу.

Як тогочасні політичні сили ставилися до вибореної виборчої рівноправності? Кожна партія, яка розглядала питання участі у виборах, вимушена була враховувати пункт про «вселюдні, навіть і для жінок виборчі права». Наприкінці березня кадети публічно заявили про свої «республіканські позиції», включаючи виборчі права жінок³. Цей пункт було включено до програми Союзу федералістів-автономістів⁴. У квітні 1917 р. на зібранні Української соціал-демократичної партії було ухвалено програму з визнанням гендерного рівноправ'я. Така сама ситуація спостерігалась і в липні на з'їзді Української партії соціалістів-революціонерів (Оніщенко, О. 2015, с. 163). Так, крок за кроком партії змушені були ідентифікувати жінок як потенційних суб'єктів виборчого процесу й формувати нові передвиборчі агітації.

Першочерговим стало пояснення азів політики для жінок, зауваження, що «політика не є дещо особливим від повсякдення... які закони, таке і життя народу», про спроможність жінок «втрутитися у державне будівництво»⁵. Жінок закликали до активної участі у виборах з наголосом на «обов'язок політичного характеру», «свідоме відношення», «будьте активні». Політич-

¹ Центральний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 59. Колекція спогадів про Жовтневу революцію, громадянську війну, соціалістичне будівництво та Великої вітчизняної війни. Оп. 1 Спр. 164. Арк. 10–12.

² Киевские губернские ведомости. № 8. 21 сентября 1917. С. 3.

³ Нова Рада. № 5. 31 березня 1917. С. 1.

⁴ Нова Рада. № 8. 7 квітня 1917. С. 2.

⁵ Воля народу. № 4. 11 травня 1917. С. 2.

ні сили почали формувати новий перелік стимулів, які б викликали певні виборчі емоції та почуття в жінок. Національно орієнтовані партії включали до звернень до жінок ідеї відстоювання школи й церкви рідною мовою¹. Есері робили акцент на демократичних цінностях та ідеалах. Селянські партії заохочували сільських мешканок і апелювали до їхніх інтересів.

З наближенням виборчого процесу гострішим ставав конфлікт класових і феміністичних інтересів. Коли партії почали передбачати можливу явку жінок на вибори й вона була не на їхню користь, вони всіляко намагалися простимулювати потенційний жіночий електорат. Таку відверту позицію зайняли Українська селянська спілка й Українська партія соціалістів-революціонерів, прогнозуючи пасивність селянок поряд із городянками: «Пам'ятайте, що городянки всі подадуть свої голоси... якщо ви недбало поставитесь до виборів..., то городянки дадуть перевагу городським кандидатам»². Такі передбачення, очевидно, пов'язувалися з поширенням феміністичних ідей та свідомості, визнанням факту, що фемінізм був переважно ідеологією урбанізованих спільнот (Engel, В. А. 2017, р. 201), тож і очікування виборчої активності від отриманих прав більше пов'язували з мешканками міст.

Проте й останні не виявили стійких суспільних симпатій. Аналізуючи передвиборчі настрої, київські ЗМІ констатували, що багато «представниць напівінтелігентної жіночої праці в містах — конторщиці, машиністки, службовиці» проголосували за традиціоналістську партію «Народна свобода»³. Отже, вибори влітку 1917 р. засвідчили неготовність жінок до максимального використання «вікна можливостей», показали нетривалість жіночої корпоративності й несформовану феміністичну свідомість.

Ймовірно, це змусило феміністок в електоральній риторичі орієнтуватися на висування представниць у різні політичні сили. Головним стало не заохочення до підтримки жіночих організацій, а саме те, щоб жінки обрали формування «своєї політичної фізіономії, і вступ в ту чи іншу політичну партію, яка підходить по світогляду кожній жінці»⁴. А вже потім виділялися в окремі фракції та об'єдналися у розгалужений Республіканський союз демократичних жіночих організацій з принциповим наголосом на демплатформі. Така поведінка феміністок засвідчила орієнтацію на егалітарно-партнерський тип соціальних відносин. Можливість значної перемоги різних жіночих організацій на виборах, очевидно, не розглядалася. Втім, ораторки й далі формували нову свідомість: «тепер жінці треба багато знати як полегшити собі працю, щоб не вмиватися кривавим потом, як змінити умови свого життя!»⁵.

¹ Воля народу. № 1. 31 березня 1917. С. 3.

² Київські губернські відомості. № 16. 12 жовтня 1917. С. 1.

³ Київська думка. № 72 1917. КМ. 27 червня. № 56. С. 4.

⁴ Київська думка. 1917. № 72. КМ. 8 квітня. № 93. С. 4.

⁵ Воля народу. № 1. 31 березня 1917. С. 3.

На порядку денному тепер постало питання жіночого потенціалу у владі. Перефразовуючи М. Кіммела, наскільки жінки як група можуть бути при владі та якою тоді вона буде (Кіммел, М. С. 2003, с. 144). Найвідомішою стала дискусія у вересні між кадетами, есерами, особливо К. Брешко-Брешковською, та більшовиками на чолі з В. Ленінінм про теоретичну спроможність «чорноробчих і кухарок» до управління. Дискусія породила вислів, що став у радянську добу крилатим, за яким і куховарка спроможна керувати державою (Ленін, В. 1969, с. 289). Образ «куховарки» тоді став своєрідним стереотипом, який переносився на всіх жінок. Як і чорнороб, вона після навчання й докладання певних зусиль спроможна на теоретичне управління. Проте Ленін використовував цей аргумент у відповіді опонентам, аби довести, що більшовики спроможні утримати владу. Тоді цей вислів демонструє радше не реальні наміри віддати владу «куховаркам», а бажання показати свої політичні «м'язи». Тим не менше, ці дискусії засвідчили, що політикум прийняв здобуті виборчі права жінок і вже незворотно враховував і використовував жінок у політичній діяльності, навіть ціною певних подальших поступок.

Негативом у електоральній конкуренції стало формування образу фемінізму як пасивного, неспроможного вирішити нагальні жіночі потреби. Незважаючи на успіхи феміністок в оскарженні виборчих прав, на них накидали «вуаль» «сонних жіночих організацій» і приреченої інертності. Натомість увага жінок загострювалася навколо «більш діяльних організацій на демократичних засадах» на кшталт есерів¹. Демократія в них не лише відділялася від фемінізму, а й протиставлялася йому. Тож політична конкуренція за виборчі голоси жінок посилила загравання й маніпуляції з жіночою емансипацією. Це стало очевидним, коли більшовики 1918 р. внесли в програму партії нове поняття «жіноче розкріпачення», пов'язане з працею, як альтернативу феміністичному трактуванню емансипації.

Чи відбувалося і як відбувалося порушення шаблону гендерно обумовленої поведінки? Те, що влада й суспільство визнали виборчі гендерні дискримінації та їх трансформували, не означало подолання гендерної нерівності. Влада залишалася «приспосованою до відтворення і підтримки маскуліності» (Кіммел, М. С. 2003, с. 25), тож, потрапляючи до політичної сфери, жінки мали або жертвувати фемінністю, або формувати гендерно нові стандарти політичного й соціального успіху. Важко говорити про значні досягнення на цьому шляху, але варто відзначити навіть малі спроби.

Першим і значним успіхом стала гендеризація державної служби. Хоча вона почалася ще з років війни, революція розширила діапазон жіночої праці. Жінки отримали можливість вступати на посади професійних розрядів

¹ Воля народу. № 4. 11 травня 1917. С. 2.

до 8-го класу і мати пенсійне забезпечення з державної скарбниці¹. Право призову отримали й союзи жіночих організацій². Активно до держслужби в роки війни закликали жінок-лікарок, і це розуміли як «перший крок на шляху до розкріпачення колишньої рабині»³. Найімовірніше, це була наймасовіша та найуспішніша група жінок, залучених до публічної сфери.

Складнішими в оцінці успішності можна вважати спроби жінок долучитися до наймаскуліннішого інституту — армії. З травня по жовтень діяли «легіони сучасних амазонок»⁴, більш відомих як «жіночі батальйони» Марії Бочкарьової. Романтичні сприйняття на початку їх організації закінчилися посиленням відтворення гендерних відмінностей щодо маскулінної нормативності армії. Але їхня поява мала мобілізаційне значення для жінок, які в роки війни й революції шукали нові прояви публічного служіння суспільству. В тогочасній періодиці повідомлялося, що «на київському розподільчому пункті зібралися з різних містечок України 120 жінок-воїнів, які звернулися до Генерального військового комітету з проханням сформувати з них особливий курінь смерті і негайно відправити на фронт»⁵. Невідоме рішення по цьому прохання, але ультимативність намірів демонструє нові практики виборювання прав, які жінки виробили під час революції. Другим цікавим фактом стала констатація явища жінок-воїнів, що підтверджує непоодинокість жіночих воєнних звичаїв у роки Першої світової війни. Ідеї «жіночих батальйонів» надихали жінок по всій державі «ходатайствувати з доброволиць» сформувати нові батальйони. Відомі такі спроби в Одесі зі 100 доброволиць сформувати одеський батальйон⁶. Взагалі, як показують ЗМІ, жінок-доброволиць було доволі багато, їхніми послугами активно бажала користуватися нова влада. І вже в серпні воєнному міністру надавалося право зараховувати їх до військово-будівничої служби «із присвоєнням відповідних пільг»⁷.

Але порівняно з військовою справою в роки війни нормативною все-таки визначалася інша жіноча діяльність, яка й у назві отримала фемінітив — сестри милосердя. Їхній статус в армії поряд із «легіонами амазонок» добре засвідчила грандіозна маніфестація бойових сил, де в кінці йшла «колона сестер милосердя». І, на відміну від жіночих батальйонів, їх не «закидали квітами»⁸. Але й ця «жіноча діяльність» зазнавала пертурбацій після революції. Насамперед це стосувалося спроби підняти їхній професійний статус. Відомо, що сестринська робота вважалася низькооплачуваною й мало професійною, тож завданням було встановити освітній ценз, не менший

¹ Київські губернські відомості. № 16. 12 жовтня 1917. С. 1.

² Київська думка. № 11. 3 червня 1917. С. 3.

³ Воля народу. № 4. 11 травня. 1917. С. 2.

⁴ Київська думка. № 28. 23 червня 1917. С. 4.

⁵ Київська думка. № 50. 20 червня 1917. С. 3.

⁶ Київська думка. № 73. 18 серпня 1917. С. 3.

⁷ Київська думка. № 77. 23 серпня 1917. С. 1.

⁸ Київська думка. № 30. 26 червня 1917. С. 7.

від чотирьох класів гімназії, та допомогти іншим жінкам отримати право на доступ. Але спроби перетворитися на професійний союз наштовхнулися на скандальні з'ясування відносин і закриття з'їздів¹. Отже, результативності в підвищенні соціального статусу сестер милосердя було мало.

В післяреволюційні роки право отримувати деякі звання для жінок перестало бути тільки мрією. Відтепер після закінчення Академії мистецтв вони могли ставати художницями й архітекторами-художницями, рівними за статусом із чоловічими званнями². Жінкам також надавалася можливість бути присяжними засідателями, проводити адвокатську діяльність³. Так, Рада присяжних адвокатів записала до адвокатури сім жінок⁴. Тож, хоча й зі складнощами та певними гендерними конфліктами, поступово долалися деякі соціальні звички й розширювалися форми гендерної поведінки. Жінки демонстрували готовність брати на себе громадські й професійні зобов'язання, виконувати їх не гірше за чоловіків і намагалися поєднувати це з функціями матерів та дружин.

У підсумку зауважимо, що революція Лютого 1917 р. розпочала епоху засадничої трансформації гендерних відносин. Демократичні цінності стали своєрідною основою реалізації накопичених за попередні довгі роки бажань, мрій та запитів жінок у розширенні громадянських прав і соціальної реалізації. І з березня 1917 р. незгодні зі своїм обмеженим статусом заявили про право участі у виборах, про свою громадянську гідність та готовність брати соціальні зобов'язання. Чисельність оскаржень зростала з кожним днем і змінювала саму свідомість жінок. Вони все чіткіше ідентифікували себе «громадянками» й бажали бути рівноправними з чоловіками як члени суспільства. Прийшовши з усіх соціальних верств, жінки солідаризувалися в корпоративну єдність і виступили єдиним фронтом у своєму оскарженні.

Сприятливими для жінок стали політична пертурбація влади та її інституційна невизначеність. Перехідний процес «пом'якшив» владу і надав жінкам «інструменти» заявити про себе й бути почутими з боку сил, заінтересованих у реконструкції суспільства. Одночасно зросла група чоловіків, які почали визнавати виборче право жінок і підтримували їхні вимоги. Політичні партії почали погоджуватися з відносністю гендерних відмінностей щодо виборчих прав, включалися в гендерну сферу та імплементавали ідеї рівноправ'я у програмні документи. Тож революція порушила сам порядок формулювання питань про гендер, його відмінності й нерівності.

В сукупності вони створили ситуацію «вікна можливостей», за якою виборче право для жінок стало суспільно та політично прийнятним. Державна влада змушена була позитивно відреагувати на ці запити, законо-

¹ Київська думка. № 113. 4 травня 1917. С. 3–4.

² Київські губернські відомості. № 2. 28 жовтня 1917. С. 1.

³ Київська думка. № 20. 14 червня 1917. С. 4.

⁴ Нова Рада. № 16–17. 18 квітня 1917. С. 3.

давчо оформивши їх. Але формальне, на перший погляд, включення жінок до виборчого процесу мало глибші наслідки. Було порушено звичні гендерні моделі й народжувалися нові гендерні зразки громадянської позиції та професійної активності жінок. Вони розширили спектр гендерної поведінки і змістили фокус політичних дискусій. Політикум активно обговорював участь маргінальних груп у державному будівництві, наскільки різні групи, зокрема «кухарки», могли бути в нього залученими.

Але історично рамки «вікна» можуть змінюватися, трансформуючи за собою й амплітуду можливостей. Подальші події жовтня — листопада 1917 р. і встановлення більшовицької влади в Україні виявили іншу гендерну ідеологію й режим, звузивши його класовим критерієм та поточними завданнями утримати владу. Гендерну солідарність жінок було зведено до рівня «буржуазного» і «трудящого» факторів. Відтепер вони мали бути на чимось боці: «нашими» чи «чужими», «прихильницями» чи «ворогами». Нова влада переформатувала «вікно можливостей», зробила його доступним лише частині жінок, змінила сутність жіночої активності, проголосила «політику розкріпачення» на протигагу «емансипації». Тепер жінок «розкріпачувала» влада, а усвідомлена «емансипація». На зміну феміністичному егалітаризму прийшов партійний патерналізм. Гендерна ситуація реалізувалася вже на рівні декретів, відкриття нових садочків, масового залучення до виробничої діяльності тощо.

Але започаткований за часів революції позитивний досвід жіночих оскаржень змінив саму владу. Те, що колись вважалося немислимим, стало для неї доречним і вигідним. Вона стала багаторазово визначати й затверджувати залучення жінок до публічної сфери, залишаючи за ними сферу приватного. В подальшому жінки стикнулися з дещо іншими викликами та загрозами: подвійним навантаженням, прихованим збереженням чоловічого домінування й гендерними конфліктами. Радянська гендерна політика змінила потенціал жіночих оскаржень, відхилила жінок від активної та цілеспрямованої протестної діяльності. Жінки знову стали маргіналізованими, пасивними, мало видимими. Попри сприятливе законодавство, їхня присутність при владі залишалася номінальною і другорядною.

Вілсон, Е. 2004. *Українці: Несподівана нація*. Київ: К.І.С.

Вороніна, М. 2009. Гендерна політика більшовиків на Київщині в першій третині ХХ ст. *Сторінки історії*. Вип. 28. С. 101–111.

Гопнер, С. 1927. Большевицкая организация накануне и в первый период Февральской революции в Екатеринославе. *Літопис революції*. № 2 (23). Березень–квітень. С. 7–30.

Грицак, Я. 2011. Три тези про українську незалежність. *Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби*. Автор: упор. О. Гнатюк, Л. Фінберг. Київ: Дух і Літера. С. 271–279.

Грушевський, М. 2007. *Твори*: У 50 т. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 — квітень 1918)». Львів: Світ.

- Кімел, М. С. 2003. *Гендероване суспільство*. Київ: Сфера.
- Кобченко, К. 2012. Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX — на поч. XX ст. як складова європейських цивілізаційних процесів. *Українознавчий альманах*. Вип. 8. С. 271–274.
- Кулик, В. 1997. Российские женщины в 1917 г. *Революция и человек. Быт, нравы, поведение, мораль*. Москва: Ин-т российской истории. С. 76–84.
- Ленин, В. 1969. Удержат ли большевики государственную власть? *Полное собрание сочинений*. Т. 34. Июль — октябрь 1917. 5-е вид. Москва: Политгиздат, 1969. С. 287–339.
- Лобко, Н. 2016. До питання про виборчі права жінок в Російській імперії на початку XX ст. *Сумська старовина*. № XLIX. С. 43–49.
- Миронець, Н. 1996. Жінки в Українській Центральній Раді. *Слово і час*. № 8–9. С. 52–55.
- Митрофанова, А. 2018. Гендерная революция 1917 года. *Новое литературное обозрение*. № 1 (149). С. 548–563.
- Онiщенко, О. 2002. Мемуари жінок як історичне джерело до вивчення революційних подій 1917 р. в Україні. *Сіверянський літопис*. № 5 (47). С. 21–28.
- Онiщенко, О. 2002b. Український Жіночий Союз (1917 рік). *Проблеми вивчення історії Української революції*. Вип. 1. С. 111–116.
- Онiщенко, О. 2015. Трансформація гендерних стереотипів у контексті революційних подій 1917 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Гендерні дослідження*. Вип. 1. С. 157–169.
- Онiщенко, О. 2016. Жінки в Українській Центральній Раді. *Література та культура Полісся: Збірник наукових праць*. Вип. 85: Серія «Історичні науки». № 6. С. 81–90.
- Онiщенко, О. 2008. *Жінки в суспільно-політичному житті України*. 1917 рік: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Історія України. Київ. 184 арк.
- Орлова, Т. 2009. Жінки в революціях: українська історіографія XX — початку XXI ст. *Сторінки історії*. Вип. 28. С. 111–120.
- Орлова, Т. 2010. Вітчизняна історіографія про участь жіноцтва у революційних подіях в Україні 1917–1921 рр. *Вісник Державної Академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Вип. 4. С. 147–150.
- Петражицкий, Л. 1915. *О женском равноправии*. Петроград: тип. М. Меркушева. 16 с.
- Петришина, Л. 2000. Роль жінок у діяльності Української Центральної Ради. *Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва*. Київ: Українська Видавнича Спілка. С. 285–293.
- Полонська-Василенко, Н. 1969. *Видатні жінки України* (Накладом Союзу Українок Канади з фундації ім. Наталії Кобринської). Вінніпег — Мюнхен: Trident Press Ltd.
- Полонська-Василенко, Н. 1988. Революція 1917: спогади. *Український історик*. Вип. 1–4 (97–100). С. 119–128.
- Смоляр, Л. 1998. *Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії*. Одеса: Астропринт.
- Сорокин, П. 2015. *Листки из русского дневника. Социология революции*. Ськтыгвар: Анбур.
- Тимченко, Ж. 1966. *Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917–1920 роки)*. Київ: Держполітвидав України.
- Тимченко, Ж. 1977. *Жінки в революційній боротьбі*. Київ: Знання.
- Тимченко, Ж. 1982. Участь жінок-робітниць Києва у революційній боротьбі (березень 1917 — січень 1918). *Український історичний журнал*. № 1. С. 52–65.

Філіпенко, Л. 2011. Російські жіночі журнали початку ХХ століття: розмаїття типів та напрямів. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць*. Вип. 14. С. 307–316.

Anderson, M. J. 2016. *Windows of Opportunity: How Women Seize Peace Negotiations for Political Change*. New York: Oxford University Press. 232 p., DOI:10.1093/acprof:oso/9780190239534.001.0001

Engel, B. A. 2017. Gendered Revolution? *Revolutionary Russia*. № 30:2. P. 196–207, DOI: 10.1080/09546545.2017.

Ibnouf, F. O. 2013. *Women and the Arab Spring: A Window of Opportunity or More of the Same?* [Online]. Available from: <https://tinyurl.com/t6ff8od> [Accessed: 10.08.2019].

Joyce, K. 2010. A Window of Opportunity? Preliminary Thoughts on Women's Sport in Post-war Britain, *Sport in History*, 30:2, 196–217, DOI: 10.1080/17460263.2010.481206

Hughes, M. 2007. Windows of Political Opportunity: Institutional Instability and Gender Inequality in the World's National Legislatures. *International Journal of Sociology* [Online] № 37(4). P. 26–51. Available from: <http://www.jstor.org/stable/20628310>

Pushkareva, N. 2017. Soviet and Post-Soviet Scholarship of Women's Participation in Russia's Socio-Political Life from 1900 to 1917, *Revolutionary Russia*. № 30:2. P. 208–227, DOI: 10.1080/09546545.2017.1406292

Ruthchild, R. 2010. *In Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire, 1905–1917*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press. 336 p. (Pitt Series in Russian and East European Studies).

Vilson, E. 2004. *Ukrainci: Nespodivana natsiia [The Ukrainians: Unexpected Nation]*. Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian]

Voronina, M. 2009. Genderna polityka bilshovykiv na Kyivshchyni v pershii tretyni XX st. [Gender policy of the Bolsheviks on Kyivschine in first one third XX centuries]. *Storinky istorii*. Vyp. 28. S. 101–111. [In Ukrainian]

Gopner, S. 1927. Bolshevistskaya organizatsiya nakanune i v pervyy period Fevral'skoy revolyutsii v Yekaterinoslave. [Bolshevik Organization on the Eve and in the First Period of the February Revolution in Yekaterinoslav]. *Litopys revolyutsii*. № 2 (23), berezen — kviten. S. 7–30. [in Russian]

Hrytsak, Ya. 2011. Try tezy pro ukrainsku nezalezhnist. [Three theses on Ukrainian independence]. *Obrii osobystosti: knyha na poshanu Ivana Dziuby*. Avtor: upor. O. Hnatiuk, L. Finberh. Kyiv: Dukh i Litera. P. 271–279. [In Ukrainian]

Hrushevskiy, M. 2007. *Tvory [Writings]: U 50 t. V: T. 4. Kn. I: Seriya «Suspilno-politychni tvory (doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady berezen 1917 — kviten 1918)»*. Lviv: Svit. [In Ukrainian]

Kimmel, M. S. 2003. Henderovane suspilstvo. [The Gendered Society]. Kyiv: Sfera. [In Ukrainian]

Kobchenko, K. 2012. Genderni zminy v ukrainskomu suspilstvi v ser. XIX — na poch. XX st. yak skladova yevropeyskykh tsyvilizatsiinykh protsesiv [Gender Changes in Ukrainian Society in Mid. 19th — Early 20th Centuries as a Component of European Civilization Processes]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, Vyp. 8. S. 271–274. [In Ukrainian]

Kulik, V. 1997. Rossiyskie zhenshchiny v 1917 g. [Russian Women in 1917]. *Revolutsiya i chelovek. Byt, nravy, povedenie, moral*. Moskva: In-t rossiyskoy istorii. S. 76–84. [in Russian]

Lenin, V. 1969. Uderzhat li bolsheviki gosudarstvennyuyu vlast? [Will the Bolsheviks Hold State Power?]. *Polnoe sobranie sochineniy*. T. 34. Iyul — oktyabr 1917. 5-e vid. Moskva: Politizdat, 1969. S. 287–339. [in Russian]

Lobko, N. 2016. Do pytannia pro vyborchi prava zhinko v Rosiiskii imperii na pochatku XX st. [On the Issue of Women's Suffrage in the Russian Empire in the early 20th Century]. *Sumska starovyna*. № XLIX. S. 43–49. [In Ukrainian]

Myronets, N. 1996. Zhinky v Ukrainiskii Tsentralnii Radi. [Women in the Ukrainian Central Council]. *Slovo i chas*. № 8–9. S. 52–55. [In Ukrainian]

Mitrofanova, A. 2018. Gendernaya revolyutsiya 1917 goda. [The Gender Revolution of 1917 year]. *Novoe literaturnoe obozrenie*. № 1 (149). S. 548–563. [in Russian]

Onishchenko, O. 2002. Memuary zhinko yak istorychne dzherelo do vyvchennia revoliutsiinykh podii 1917 r. v Ukraini. [Memoirs of Women as a Historical Source for the Study of the Revolutionary Events of 1917 in Ukraine]. *Sivrianskyi litopys*. № 5 (47). S. 21–28. [In Ukrainian]

Onishchenko, O. 2002. Ukrainyski Zhinochyi Soiuz (1917 rik). [Ukrainian Women's Union (1917)]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii*. Vyp. 1. S. 111–116. [In Ukrainian]

Onishchenko, O. 2015. Transformatsiia hendernykh stereotypiv u konteksti revoliutsiinykh podii 1917 roku. [Transformation of Gender Stereotypes in the Context of the Revolutionary Events of 1917]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seria: Henderni doslidzhennia*. Vyp. 1. S. 157–169. [In Ukrainian]

Onishchenko, O. 2016. Zhinky v Ukrainiskii Tsentralnii Radi. [Women in the Ukrainian Central Council]. *Literatura ta kultura Polissia: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 85: Seria «Istorychni nauky», № 6. S. 81–90. [In Ukrainian]

Onishchenko, O. 2008. *Zhinky v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy. 1917 rik. [Women in the social and political life of Ukraine. 1917]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. History of Ukraine. Kyiv. 184 ark.* [In Ukrainian]

Orlova, T. 2009. Zhinky v revoliutsiinykh: ukrainska istoriografii XX — pochatku XXI st. [Women in Revolutions: Ukrainian Historiography of the 20th — early 21st Centuries]. *Storinky istorii*. Vyp. 28. S. 111–120. [In Ukrainian]

Orlova, T. 2010. Vitchyzniana istoriografii pro uchast zhinotstva u revoliutsiinykh podiiakh v Ukraini 1917–1921 rr. [National historiography on the Participation of women in Revolutionary Events in Ukraine 1917–1921]. *Visnyk Derzhavnoi Akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. Vyp. 4. S. 147–150. [In Ukrainian]

Petrzhitskiy, L. 1915. O zhenskom ravnopravii. [About Women's Equality]. Petrograd: tip. M. Merkusheva. 16 p. [in Russian]

Petryshyna, L. 2000. Rol zhinko u diialnosti Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. [The role of women in the activities of the Ukrainian Central Council]. *Ukrainska Tsentralna Rada: postup natsiie tvorennia ta derzhavo budivnystva*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka. P. 285–293. [In Ukrainian]

Polonska-Vasylenko, N. 1969. *Iydatni zhinky Ukrainy. [Prominent women of Ukraine]. (Nakladom Soiuzu Ukrainok Kanady z fundatsii im. Natalii Kobrynskoj)*. Vinnipeg — Miunkhen: Trident Press Ltd. [In Ukrainian]

Polonska-Vasylenko, N. 1988. Revoliutsiia 1917: spohady. [The Revolution of 1917: Memories]. *Ukrainskyi istoryk*. Vyp. 1–4 (97–100). S. 119–128. [In Ukrainian]

Smoliar, L. 1998. *Mynule zarady maibutnoho. Zhinochyi rukh Naddniprianskoi Ukrainy II pol. XIX — poch. XX st. Storinky istorii. [The Past for the Sake of the Future. Women's Movement of Dnieper Ukraine II mid. 19th — Early 20th cent. History Pages]*. Odesa: Astroprynt. [In Ukrainian]

Sorokin, P. 2015. *Listki iz russkogo dnevnika. Sotsiologiya revolyutsii. [Pages of the Russian diary. Sociology of revolution]*. Syktyvkar: Anbur, 848 p. [in Russian]

Tymchenko, Zh. 1966. *Trudiashchi zhinky v borotbi za vladu Rad na Ukraini (1917–1920). [Working Women in the Struggle for Power of the Soviets in Ukraine (1917–1920's)]*. Kyiv: Derzhpolityvdav Ukrainy. [In Ukrainian]

Tymchenko, Zh. 1977. *Zhinky v revoliutsiinii borotbi. [Women in Revolutionary Struggle]*. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian]

Tymchenko, Zh. 1982. Uchast zhinok-robitnyts Kyieva u revoliutsiinii borotbi (berezen 1917 — sichen 1918). [Participation of Women Workers in Kyiv in the Revolutionary Struggle (March 1917 — January 1918)]. *Ukrainskyi i storychnyi zhurnal*. № 1. S. 52–65. [In Ukrainian]

Filipenko, L. 2011. Rosiiskii zhinochi zhurnaly pochatku XX stolittia: rozmaittia typiv ta napriamiv. [Russian Women's Magazines of the Early 20th Century: a Variety of Types and Trends]. *Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 14. S. 307–316. [In Ukrainian]

Anderson, M. J. 2016. *Windows of Opportunity: How Women Seize Peace Negotiations for Political Change*. New York: Oxford University Press. 232 p., DOI:10.1093/acprof:oso/9780190239534.001.0001

Engel, B. A. 2017. Gendered Revolution? *Revolutionary Russia*. № 30:2. P. 196–207, DOI: 10.1080/09546545.2017.

Ibnouf, F. O. 2013. *Women and the Arab Spring: A Window of Opportunity or More of the Same?* [Online]. Available from: <https://tinyurl.com/t6ff8od> [Accessed: 10.08.2019].

Joyce, K. 2010. A Window of Opportunity? Preliminary Thoughts on Women's Sport in Post-war Britain, *Sport in History*, 30:2, 196–217, DOI: 10.1080/17460263.2010.481206

Hughes, M. 2007. Windows of Political Opportunity: Institutional Instability and Gender Inequality in the World's National Legislatures. *International Journal of Sociology* [Online] № 37(4). P. 26–51. Available from: <http://www.jstor.org/stable/20628310>

Pushkareva, N. 2017. Soviet and Post-Soviet Scholarship of Women's Participation in Russia's Socio-Political Life from 1900 to 1917, *Revolutionary Russia*. № 30:2. P 208–227, DOI: 10.1080/09546545.2017.1406292

Ruthchild, R. 2010. *In Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire, 1905–1917*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press. 336 p. (Pitt Series in Russian and East European Studies).